

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У ИСТОРИЈАМА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ¹

У раду се назначавају могући правци елаборације насловом предочене комплексне теме. Аутор је усредсређен на освјетљавање почетака историје српске књижевности, првих модела књижевноисторијског приказивања те концепција на којима израстају прве те најзначајније књижевноисторијске синтезе у српској науци о књижевности. Посебан интерес исказан је за корпус српске књижевности у историјама српске књижевности и на чиниоце који су утицали на његово дефинисање. У аналитички видокруг издвојене су књижевне историје Стојана Новаковића, Јована Скерлића, Павла Поповића и Јована Деретића. У домену књижевне историографије наглашен је значај истраживања Петра Милосављевића.

Кључне ријечи: историја српске књижевности, корпус српске књижевности, књижевноисторијске концепције, Стојан Новаковић, Јован Деретић.

1 Овако широко постављена тема подразумијева више различитих истраживачких путања и интерпретативних елаборација. Неке од њих обухватају комплекс разноврсних проблема, међу којима и оне који задиру у саму суштину књижевноисторијске науке. Будући да их у оквиру једног рада није могуће расправити, али у потпуности ни мимоићи, овдје ћемо их само навести.

1. 1. Дефинисање корпуса српске књижевности и назначавање њених граница у односу на књижевности сусједних јужнословенских народа, будући да је српска књижевност приказивана самостално али и у саставу „словенских књижевности, или јужнословенских, или у оквиру који се ограничава на српску и хрватску књижевност” (Боловић 2015: 47). Затим, на трагу истог истраживачког усмјерења, анализу чинилаца који су одлучујуће допринијели да обим српске литературе буде (изразито) промјењива категорија.

* duskopjevulja@gmail.com

¹ Рад је настао на основу предавања одржаног у Бањалуци (22. априла 2015. године) на Другом редовном републичком семинару за наставнике српског језика и књижевности, у организацији Друштва наставника српског језика и књижевности Републике Српске.

1.2. Моделитете периодизације српске књижевности, њене подјеле на веће цјелине и освјетљавање односа међу тим макроформацијама; познато је да се књижевноисторијске концепције темеље на периодизацијским схемама које су увијек подложне критичким примједбама и које се често квалификују као „најмање лоша” рјешења; Јован Скерлић је у своме тексту „Подела нове српске књижевности на периоде” истакао да су „поделе [...] апстракције учињене ради практичних потреба” и да „најбоља подела није у стању да задовољи све захтеве и да обухвати све случајеве”. Након ових ријечи он закључује: „Недостаји и празнине неизбежни су при свакој подели уопште” (СКЕРЛИЋ 1954: 52–53). Недоумице приликом сачињавања периодизацијских модела према Душану Иванићу могле би се изразити низом појмова, као што су: „камен смутње, нужно зло, системска несистематичност, Прокурстова постеља периодизације, синхронична дијахронија” (ИВАНИЋ 2013: 187).

1. 3. Начине излагања народне књижевности у оквирима интегралних историја српске књижевности и испитивање односа двије традиције српске књижевне баштине: усмене (као старије) и писане. У српској књижевној историји постоји више рјешења овог проблема, од којих ни једно нема статус општеприхваћеног.

1. 4. Реинтерпретацију и нову валоризацију неких писаца (појединих њихових дјела или читавих опуса) и тиме измјену њиховог статуса у епохама којима припадају или у укупном поретку српске литературе.

1.5. Нова истраживања која резултирају откривањем скрајнутих или потпуно заборављених писаца; ако њихова дјела не мијењају укупни поредак српске књижевности, што је најчешће случај, она свакако употпуњавају слику појединих епоха, за шта историја књижевности традиционално испољава снажан интерес. На овом плану је у наше вријеме највредније прилоге дао Горан Максимовић књигама књижевноисторијских портрета *Иденитишети и њамћење* (2011) и *Забрављени књижевници* (2013).

1. 6. Једно од најважнијих и увијек интересантних питања књижевне историје: разматрање односа између „становишта садашњости” и „становишта прошлости”; овај међуоднос Витомир Вулетић је овако предочио: „У свести историчара књижевности долази до дијалектичке везе између књижевноисторијског процеса као објективног феномена и сазнавања тог процеса. Та веза указује на однос садашњости и прошлости у процесу стварања историје књижевности” (ВУЛЕТИЋ 2013: 5). Иако слика књижевне прошлости коју установљава историја књижевности подра-

зумијева научну објективност, она је нужно и субјективна, због чега „сваку историју књижевности треба схватити као својим временом условљен покушај проналажења што бољег начина представљања књижевне прошлости, у складу са вредностима до којих њен аутор у том тренутку држи” (Николић 2013: 12).

1. 7. Сагледавање резултата српске књижевне историографије: њене развијености, обима, остварених резултата, различитости и противрјечности рјешења која је временом саопштавала. У српској науци о књижевности често се поистовјећују појмови *књижевна историја* и *књижевна историографија*, а неријетко се употребљавају и као синоними. Историја књижевности или књижевна историја један је од три основна вида проучавања књижевности, док књижевна историографија за предмет проучавања (теоријског, историјског и критичког) има управо историју књижевности. Неразликовање ових појмова ствар је научне непрецизности и некомпетентности.

2. Између свега наведеног, ми ћемо се овдје фокусирати на корпус српске књижевности у најзначајнијим и најутицајнијим књижевноисторијским синтезама које су настале у различитим временским периодима, од најугледнијих аутора. Прије тога ћемо изнијети неколика запажања о зачецима српске књижевне историје и указати на најчешће примјенљиве моделе у књижевноисторијском излагању српске литературе. Неопходно је нагласити: двовјековна традиција књижевноисторијског проучавања српске књижевности није представљена на одговарајући начин. Још увијек није написана књига која би се могла окарактерисати као историја историје српске књижевности. Није састављена ни едиција (попут оних о књижевној критици под насловом *Српска књижевна критика* и *Српска књижевност у књижевној критици*) у којој би били презентовани и критички размотрени резултати књижевноисторијског проучавања српске књижевности. Обиман посао који стоји пред српском књижевном науком претпоставља истраживачки пројекат од ширег националног значаја. Једновремено, ради се о великом издавачком подухвату: нужно је у оквиру једне едиције објавити све историје и историјске прегледе српске књижевности те, у више томова, и појединачне текстове књижевноисторијског усмјерења. Најзад, у серији посебних књига, неопходно је приредити и највредније прилоге из српске књижевне историографије, у којима је сама књижевна историја предмет испитивања.

На овом пољу, у последње двије деценије, највиднији допринос дала су двојица аутора: Петар Милосављевић и Јован Пејчић. Између осталих Милосављевићевих књига о обнови србистике, овдје издвајамо оне које су посвећене изучавању српске књижевне традиције, нарочито оног њеног дијела који је у другој половини двадесетог вијека био потиснут и занемарен: *Систем српске књижевности* (1996), *Дрући шок српске књижевности* (2012) и *Књижевнотеоријска мисао Срба 1 и 2* (2011). У књигама *Почеци и врхови* (2010), *Зрно, расад, раст* (2015) и *Тестамент без ђеца* (2015) Јован Пејчић је посебно оријентисан на одређивање почетака српске књижевне историје и на њена најкрупнија постигнућа („врхове”).

3. Зачеци српске књижевне историје временски падају у прве деценије деветнаестог вијека. Њено конституисање баш у овом периоду двојструке је условљености.

а) Успон европских филологија утицао је на развој славистике, у чијем окриљу се формирала и српска национална филологија: србистика. Сам термин србистика/serbica први је употребио Јозеф Добровски, који у славистичком свијету ужива статус „патријарха славистике”. Једно поглавље његовог зборника *Slovanka* (1814), под насловом „Serbica”, посвећено је српској књижевности. У оквирима славистике и србистике, у складу са европским филолошким критеријумима, дефинисане су главне одреднице српског националног идентитета. Њих је у своме дјелу исказао и својом полувјековном дјелатношћу потврђивао и снажио Вук Караџић, оснивач србистике и до данас њено прво име. Придржавајући се научних принципа свога времена, Вук Караџић је сматрао да су Срби сви они који говоре српским језиком (штокавским нарјечјем) без обзира на конфесионалне разлике које међу њима постоје и различите државе/покрајине у којима живе (према којима себе често и називају). У свом важном филолошком тексту *Срби сви и свуда* он се, да би поткријепио ове тврдње, позивао на ситуацију која је карактеристична за друге европске народе, на примјер Нијемце, који су припадници различитих конфесија (КАРАЏИЋ 2014: 3).

б) Формирање књижевноисторијске свијести рачунало је са књижевном прошлошћу као важном компонентом националне самобитности. На том плану, како српска књижевност тако и први видови њене систематизације, могли су, макар посредно, импулсима невеликог интензитета, узоре имати у осамнаестовјековној барокној историографској прози, која је пресудно утицала на буђење и обликовање свијести о етничкој

индивидуалности (Павић 1970: 171). Схватање књижевности као важног чиниоца националног самопотврђивања снажно је изражено у *Еџици* (1803), посљедњој за живота објављеној књизи Доситеја Обрадовића. Често навођени одломак из ове књиге, у коме се налазе афирмативне ријечи о више српских писаца, треба схватити као „похвалу српској просвјетитељској култури” (Пелчић 2015: 22), али не и као књижевноисторијску „целовиту представу” (Деретић 1996: 58) о једном преломном периоду српске књижевности.²

4. Неколико књижица и појединачних радова објављених у прве двије деценије деветнаестог вијека, важни су за утемељење књижевноисторијског жанра у српској књижевној науци. Кратко се овдје осврћемо само на најважније.

4. 1. Павле Соларић је 1810. године објавио *Поминик књижески*, књижицу која је представљала каталог словенских књига објављених у млетачкој штампарији Димитрија и Теодосија Пана у временском распону од 1759. до 1810. године. Петар Милосављевић је први указао на важност расправе Јернеја Копитара *Паџриоџске фанџазије једној Словена* (1810) за утемељење српске књижевне историје. Копитар је утврдио да је српска књижевност састављена од два дијела: једног који су створили Срби православци и другог који су створили Срби католичке вјероисповијести. Он је, према Милосављевићу, установио први модел представљања српске књижевности, који ће бити у примјени све док се буду писале историје српске књижевности које почивају на српској филолошкој платформи (Милосављевић 1996: 12). Пет године послје Соларићеве књиге и Копитаревог текста Лазар Бојић је објавио *Памјатник мужем у славеносербском књижесџву славним*, дјело које садржи уводни текст под насловом *О књижесџву и лиџератури* те занимљиво конципирани књижевне биографије четворице српских писаца: Јована Рајића, Доситеја Обрадовића, Глигорија Трлајића и Атанасија Стојковића. Ова књига упечатљивог наслова од великог је значаја за српску књижевност и културу, међутим, иако су јој иманентни неки елементи књижевно-

² Поред похвала изречених за више српских писаца, издвајају се Доситејеве оцјене књижевног и културног значаја Захарије Орфелина и Јована Рајића. Непогрешивим просвјетитељским нервом Доситеј је проницљиво схватио величину и национални значај ове двојице својих знаменитих претходника. За Орфелина Доситеј каже: „Захарије Орфелина име неће међу родом нашим заборавити се.” За Рајића: „Наш Рајић – предраго и пречасно име” (Обрадовић 1961: 414–416).

сторијског жанра, нема основа да се она сматра првом историјом српске књижевности, како су је оквалификовали неки њени истраживачи (Стефановић 2007: 47).

4. 2. Прва књига у којој је српска књижевност представљена као цјелина јесте *Историја словенских језика и књижевности према свим нарјечјима* Павела Јозефа Шафарика, објављена у Пешти 1826. године, на њемачком језику. Када је ријеч о два кључна сегмента књижевне историје – дефинисање цјелине књижевности и модела њене периодизације – Шафарик се ослања на своје претходнике, Копитара и Добровског. Као и Копитар прије њега, и Шафарик сматра да укупност српске књижевности чини стваралаштво Срба православне и католичке вјероисповијести. Што се периодизације српске књижевности тиче, Шафарик прихвата њену подјелу на стару и нову књижевност, коју је установио Добровски а у свом *Памјатнику* прихватио и Лазар Бојић. Границу на којој је засновао своју сегментацију српске књижевности Шафарик је овако образложио: „Са Бранковићем може се прикладно закључити први период славено-српске књижевности, други или нови почиње са Жефаровићем и траје до наших дана” (Костић 1988: 45).

Интензивније проучавање српске књижевне прошлости резултирало је и усложњавањем њене периодизације. Прикупљајући, проучавајући и систематизујући српске народне пјесме, Вук Карацић их је подијелио на пјесме о старим, пјесме о средњим и пјесме о новим временима. По сличном моделу, разврставању српске писане традиције приступио је један од најзначајнијих Вукових сљедбеника, Јован Суботић (Милосављевић 2011: 392). Он је 1846. и 1847. године у *Лешојису Матице српске* објавио књижевноисторијски текст под насловом *Неке черте из повестинице сербској књижевности*. Проширена уводом и додатком о илирској књижевности, ова расправа је преведена на њемачки језик и у облику књиге штампана у Бечу 1850. године. У дописаном уводном дијелу Суботић је извршио подјелу цјелокупне српске књижевности на три периода: први, други и трећи. Ову подјелу је задржао и у предговору двотомном *Цвешнику српске словесности* (Беч 1853), читанци састављеној за потребе српских средњих школа у Аустрији.

Сљедећи корак у изграђивању периодизацијског концепта српске књижевности направиће Ватрослав Јагић у својој *Историји књижевности народа хрватскога и српскога* (1867). Он је српску и хрватску књижевност подијелио на старо, средње и ново доба. Исте године, само неколико мјесеци доцније, Стојан Новаковић објавио је *Историју српске*

књижевности, у којој је старој, средњој и новој придружио и народну књижевност. Појава ове књиге један је од најважнијих момената у српској књижевној науци. Била је то прва историја цјелокупне српске књижевности коју је на српском језику, слиједећи вуковску српску филолошку платформу, написао српски аутор. Године 1871. Стојан Новаковић је штампао „друго са свим прерађено издање” *Историје српске књижевности*. Прве двије деценије двадесетог вијека карактерише успон српске књижевне историје. Период је то у коме се појавило више значајних књижевноисторијских синтеза: Јован Грчић: *Историја српске књижевности* (1903. и 1906); Тихомир Остојић: *Историја српске књижевности* (1910. и 1923); Иван Стојановић: *Дубровачка књижевност* (1900). Међу њима се, ипак, по вриједности и далекосежном утицају издвајају двије комплементарне књиге које српску књижевност приказују као цјелину: *Прејлед српске књижевности* (1909) Павла Поповића и *Историја нове српске књижевности* (1914) Јована Скерлића. Павле Поповић обрадио је стару, народну и средњу (дубровачку), а Јован Скерлић нову српску књижевност. Иако су обје књиге настале властитим истраживачким напорима двојице самопрегорних аутора, њих треба схватити и као крунисање једновјековне традиције свестраног проучавања српске књижевне и културне баштине.

5. Статус дубровачке књижевности у *Прејледу српске књижевности* Павла Поповића заслужује посебну пажњу. По систематизацији цјелокупне српске књижевности, која је изложена на почетку ове књиге, дубровачка је један од четири макроформацијска сегмента српске књижевности. Обрађена је на више простора него стара и народна књижевност заједно. Образлажући критеријуме на основу којих је дубровачку сврстао у корпус српске књижевне традиције, Павле Поповић истиче: „У извесном делу критике појавили су се прекори ради шовинизма који се тобож види из моје књиге. Та је критика видела шовинизам у томе што сам писао само преглед српске а не и хрватске књижевности, и што сам том приликом говорио о дубровачкој књижевности [...] Ја сматрам по *разлозима* а не по шовинизму, да се српска књижевност може излагати *без* хрватске, и да се дубровачка књижевност може назвати српском бар онако исто као и *хрвајском*. Кад сам писао мали преглед наше књижевности, ја сам изложио и српску и хрватску књижевност *заједно*, не делећи је на оно што је *српско* и оно што је *хрвајско*” (Поповић 1999: 7–8).

5. 1. Како су српски књижевни историчари третирали средње доба српске књижевности, може се видјети и из њиховог односа према другим покрајинским књижевностима. На примјер, трећина књиге Тихомира Остојића *Српска књижевност од Велике сеобе до Досићеја Обрадовића* (1905) посвећена је славонској књижевности и њеном најзначајнијем представнику из тог периода Матији Антуну Рељковићу.

Остојић се посебно бави националном припадношћу Славонаца, показујући у разумијевању тог питања доста деликатне обазривости. Наиме, каже он, Славонце је од Срба дијелила вјера, која је у то вријеме још увијек била непремостива вододјелница, а Хрватима се нису осјећали иако су били католици. Они су сами себе најрадије називали провинцијским именом или општим словенским називом. Пошто је овако изложио проблем националне идентификације Славонаца, Остојић веома експлицитно износи став о њиховој националној припадности: „Али по етнографским особинама, народној традицији они су прави Срби. Језик је скоро исти, поред неких ситница, главна је разлика што су Славонци икавци” (Остојић 1905: 105). Филолошком стратегијом супротној Остојићевој, Матија Антун Рељковић је, непрештампавањем и игнорисањем, потпуно истиснут из књижевне традиције, којој по више основа припада.

6. У другој половини двадесетог вијека српска књижевност је објављивана и књижевноисторијски сагледавана суспендовањем модела који су успостављени у српској књижевноисторијској традицији. Репрезентативне едиције представљају српску књижевност као тродијелну цјелину, односно без дубровачке књижевности. Однос према овој књижевности може се најилустративније предочити описом књижевноисторијске концепције на којој је изграђена *Историја српске књижевности* (1983, друго непромијењено издање 1996) Јована Деретића, најутицајнија и једина интегрална књижевноисторијска синтеза настала у реченом раздобљу. Ова, данас већ култна књига, не доноси приказ дубровачке књижевности. Два издања њене скраћене верзије, под насловом *Крашка историја српске књижевности*, одликује исти однос према дубровачкој књижевности. Тек у трећем издању *Крашке историје српске књижевности* (2001) и знатно проширеној варијанти *Историје српске књижевности* (2002), Јован Деретић је српску књижевност приказао као четвородијелни систем, састављен од старе, средње, народне и нове књижевности. Чиме су условљене ове „Деретићеве дилеме око статуса дубровачке књижевности?” Одговор је дао сам Деретић истичући да

није било „политички пожељно” дубровачку сврстати у корпус српске књижевности (Ковачевић 2015: 215). Деретић о томе каже следеће: „Српска књижевност обнављала се и мењала увек са пуном свешћу о националном идентитету. Застоји и заокрети нису доводили до разбијања, разједињавања, растакања националне књижевности на засебне, регионалне литературе, већ се у временима националне разбијености, кад је српски народ живео, по Доситејевим речима, 'по различитим краљевствима и провинцијама', увек чувала свест о јединственој српској књижевности. Парадоксално је да су дезинтеграционе тенденције дошле до израза тек онда када су се делови српског народа ујединили и ушли заједно са суседним сродним народима у вишенационалну државу, Југославију. Но, оне су биле више израз ванкњижевних, пре свега, политичких прилика и настојања него књижевних, што је нарочито дошло до израза за време Друге Југославије” (Деретић 2007: 7).

7. Обнављање српске књижевноисторијске свијести могућно је реиздавањем историја и историјских прегледа који послуже првог публиковања никад нису прештампани. Ту прије свега мислимо на: *Историју словенског језика и књижевности према свим нарјечима* Павела Јозефа Шафарика, која није ни преведена на српски језик; *Историју српске књижевности* Стојана Новаковића; *Дубровачку књижевност* Дум Ивана Стојановића; књижевноисторијске синтезе Тихомира Остојића и бројне друге. Ради се о књигама које су у многим битним доменима застарјеле и као такве припадају историји српске књижевне науке. Међутим, дефинисање корпуса и идентитета српске литературе без позивања на њих ни данас није могуће, јер је то питање најмање подложно промјенама, које су у редуковању српске књижевне традиције мотивисане искључиво политичким разлозима и напуштањем властите филолошке мисли. С друге стране, промјене књижевноисторијских видова сагледавања књижевне прошлости, условљене теоријским и методолошким новинама, подрамујевани су садржилац научног развитка и креативних пулсација које он призива.

ЛИТЕРАТУРА

Боловић 2015: Злата Бојовић. Историје српске књижевности XX века. *Савремено изучавање српског језика и књижевности и словенских језика*

- као мајерњих, инословенских и сѣраних. Београд: Славистичко друштво Србије.
- ВУЛЕТИЋ 2013: Витомир Вулетић. *Критика књижевне историје*. Београд: Славистичко друштво Србије.
- ДЕРЕТИЋ 1996: Јован Деретић. *Пуш српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- ДЕРЕТИЋ 2007: Јован Деретић. *Историја српске књижевности*. Зрењанин: Sezam book.
- ИВАНИЋ 2013: Душан Иванић. На раскршћима периодизације српске књижевности. *Филолог* 8, 187–202.
- КАРАЦИЋ 2014: Вук Стефановић Караџић. *Ковчежић*. Београд: Вукова задужбина.
- КОВАЧЕВИЋ 2015: Милош Ковачевић. *Српски језик између науке и јолијтике*. Бањалука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.
- КОСТИЋ 1988: Ђорђе Ј. Костић. *Павел Ј. Шафарик о новој српској књижевности*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ 1996: Петар Милосављевић. *Систем српске књижевности*. Приштина: Народна библиотека.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ 2011: Петар Милосављевић. *Књижевнотеоријска мисао у Срба*. Бањалука: Бесједа.
- НИКОЛИЋ 2013: Ненад Николић. *Геометрија прошлости. Књижевна историја Јована Деретића*. Београд: Службени гласник.
- ОБРАДОВИЋ 1961: Доситеј Обрадовић. *Етика*. Београд: Просвета.
- ОСТОЈИЋ 1905: Тихомир Остојић. *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- ПАВИЋ 1970: Милорад Павић. *Историја српске књижевности барокној доба*. Београд: Просвета.
- ПЕЈЧИЋ 2015: Јован Пејчић. *Зрно, расад, жетва*. Београд: Altera books.
- ПОПОВИЋ 1999: Павле Поповић. *Прејед српске књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- СКЕРЛИЋ 1954: Јован Скерлић. *Писци и књије I*. Београд: Просвета.
- СТЕФАНОВИЋ 2007: Мирјана Д. Стефановић. *Библиотека српске књижевности*. Београд: Чигоја штампа.

Duško Pevulja

SERBIAN LITERATURE IN HISTORIES
OF SERBIAN LITERATURE

The paper points out some possible directions of elaboration of a complex topic marked in the title. The author focuses on highlighting the beginning of the history of Serbian literature, the first models of the literary and historical representation and the concepts used in the Serbian literary science as the basis for literary and historical syntheses. The particular interest has been paid to the corpus of Serbian literature found in histories of Serbian literature as well as to the factors which have influenced its definition. The literary theories of Stojan Novaković, Jovan Skerlić, Pavle Popović and Jovan Deretić have been excerpted and dealt with from a specific analytical perspective. Also, there has been the emphasis made on the research of Petar Milosavljević in the domain of the literary historiography.

Keywords: the history of Serbian literature, the corpus of Serbian literature, literary and historical concepts, Stojan Novaković, Jovan Deretić.

